

آسیب شناسی نبایدهای تربیتی از منظر اسلام

حدیث رحیمی*

چکیده

از مهم‌ترین مسائل مربوط به تعلیم و تربیت، شناخت عوامل آسیب‌زا در تربیت است. ذکر دیدگاه و آموزه‌های اسلام در این خصوص حائز اهمیت است زیرا انجام دادن این دستورات به انسان در تربیت صحیح کمک می‌کند. آسیب شناسی نبایدهای تربیتی باکشف و تحلیل انحرافات رفتاری و فکری متولیان تربیت، بس ضروری به نظر می‌رسد. در این راستا، دین اسلام منبعی راهگشا جهت شناسایی و رفع آفت‌های موجود در روند تربیت اسلامی متربیان است. لذا در این پژوهش به شیوه توصیفی - کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از تعالیم اسلام به آسیب شناسی نبایدهای تربیتی از منظر اسلام پرداخته شده است. موارد آسیب‌رسان به تربیت اسلامی: سطحی‌نگری، عقل‌گرایی، ظاهر سازی، کمال‌گرایی افراطی، خرافه و بدعت و سهل‌انگاری می‌باشند. پس حق باوری، سهل‌گیری، عقل‌ورزی و ایمان و عمل صالح راهکارهای ارائه شده از منظر اسلام جهت آسیب‌زایی از تربیت می‌باشند.

کلمات کلیدی: تربیت، نبایدهای تربیتی، تربیت اسلامی، آسیب شناسی

* طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله)، شهرستان هرسین

مقدمه

تربیت به معنای پروردن، نما دادن و زیاد کردن، رعایت اعتدال یعنی نه افراط و نه تفریط است. و تلاش برای به کمال رساندن مداوم و تدریجی و دگرگون مطلوب فرد است. به عبارت دیگر، تربیت به فعلیت رساندن استعدادها، به کمال رساندن فرد مستعد کمال و نیز مراقبت از او در مسیر رشد و سیر او به سوی کمال است. تربیت، علاوه بر جنبه روحی و نفسانی، شامل جنبه عقلی و بدنی نیز می‌شود، این سه باید به طور صحیح و در یک راستا تربیت شوند تا انسانی توانا و لایق را به جامعه بشری تقدیم نمایند. در رویکرد تربیتی اسلام، فرد از ارزش و اهمیتی به میزان یک جامعه برخوردار بوده، با تربیت اسلامی، شاکله انسانی در وجود متربی به طور کامل شکل گرفته و رفتارهای دینی ریشه دار، در او به فعلیت می‌رسند. انسان در پرتو تربیت، اعتقاد و اخلاق اسلامی از رزایل و صفات نکوهیده‌های یافته و به خصلت‌های ستوده و فضایل، آراسته می‌شود. موضوع تعلیم و تربیت و روش‌های مطلوب آن از آغاز آفرینش آن هنگام که انسان‌های نخستین، روش غذا خوردن و چرانیدن دام و کشت زمین را (با ابزارهای ابتدایی) به فرزندان خود یاد می‌دادند نوعی تربیت صورت می‌گرفته است، علاوه بر پیامبران الهی که رسالت و مسئولیت تعلیم و تربیت جوامع بشری را عهده‌دار بوده‌اند، دانشمندان، فلاسفه و اندیشمندان هر جامعه و ملتی نیز همگام با آنان در این رهگذر می‌کوشیده‌اند. در حال حاضر منابع و تحقیقاتی در رابطه با این موضوع وجود دارد از جمله می‌توان به روش‌های آسیب‌زا در تربیت از منظر تربیت اسلامی نوشته محمدرضا قائمی مقدم، اسلام و تعلیم و تربیت نوشته محمدباقر حجتی، آسیب‌شناسی روش‌های تربیتی از محمدرضایی و حسین مهدوی پارسا اشاره نمود.

اهمیت و ضروری بحث درباره نبایدهای تربیتی از منظر اسلام و آسیب‌شناسی آن در حقیقت به جایگاه دین اسلام در زندگی بشر بازمی‌گردد. انسان با پذیرش دین اسلام و اطاعت از تعالیم آن به عالی‌ترین کمالات می‌رسد تربیت کامل و جامع، تضمین‌کننده سعادت انسان در دنیا و آخرت است. دین‌داری معیوب و زندگی معیوب می‌تواند ثمره تربیت غلط باشد. لذا با توجه به این مسأله در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به روش توصیفی و با ابزار فیش برداری کتابخانه‌ای به نبایدهای تربیتی و آسیب‌های وارده از جانب آن بر تربیت اسلامی و راهکارهای مقابله با آن پرداخته شود.

1- مفهوم شناسی

تربیت در لغت و از ماده «رَبَّو» است که به معنای افزون شدن و نمو کردن و ازماده «رب» به معنی تربیت کردن است «رب الصبی ربا: رباة حتی ادرك» بچه را تربیت کرد تا به رشد رسید.¹

تربیت در اصطلاح یعنی کمک به متربی در امر تربیت با ایجاد عوامل و شرایط لازم و انتخاب گفتار و رفتار مناسب تا بتواند توانایی های نهفته اش را در تمام ابعاد وجودش به طور هماهنگ رشد و نمو دهد و در زمان مناسب شکوفا سازد و به سوی مقصد و کمال مطلوب، نرم نرمک حرکت کند.²

مقصود از تربیت یعنی هر مربی، کودک را در ابعاد روحانی و خلق و خو پرورش دهد، چنانکه در جنبه های جسمانی و روحانی عقلانی و علمی ترقی یابد و در این حیطة به گونه ای که به مصلحت اوست به انجام تکالیفش پردازد مانند جنبه های مختلف زندگی، دیانت و تربیتش. کارهای پسندیده انسان که مربوط به کارهای دنیوی و دینی اوست که فرد از باری تعالی درخواست می نماید همانگونه که پدر و مادر به من نیکی کرن و مرابه انجام کارهای پسندیده تربیت نمودن، بخشش و آموزش خویش را شامل حال آنان قرار ده.³

آسیب شناسی در لغت به معنای «زخم، کوب، ضرب، و عیب، نقص یا شکستگی که به سبب ضربت و زخم پیداشود، صدمه، تعب، رنج، مشقت، و آفت، بلا، مصیبت، و زیان، و ضرر و... آمده است.⁴

آسیب شناسی در اصطلاح عام، به معنای: آشنایی با کاستی ها، دردها، مصیبت ها و آفت های، فرهنگی، جنسی، سیاسی، فکری، اجتماعی، اقتصادی و.. که محیط زندگی و روح و روان آدمی را در بر گرفته است.⁵

1 - راغب اصفهانی، الفردات، ص ۳۴۰

2 - دلشادتهرانی، سیری در تربیت اسلامی، ج ۲، ص ۱۰۳

3 - صفائی حائری، تربیت کودک، ص ۲۳

4 - معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۱۰۶۳

5 - زاهدی مقدم؛ اناری برچلوئی؛ آسیب شناسی اخلاقی و تربیت زندگی فردی از منظر اسلام، ص ۱۸

از این رو آسیب شناسی تربیت دینی یعنی: شناخت و بررسی ناهنجاری ها، موانع و محدودیت های موجود در زمینه ایجاد باور و اعتقاد دینی در متربیان و نیز عدم انطباق رفتار آنان با هنجارها و معیارهای دینی در کل جامعه به ویژه در نظام تعلیم و تربیت کشور.¹

۲- جایگاه تربیت در اسلام

انسان موجودی است مملو از توانایی ها و قابلیت های نهفته درونی که باید در جریان تربیت آشکار شوند و به ظهور برسد. و بسیاری از صفات نیکو و خلیات باید با روش های مختلف در وجود وی ایجاد شده و به کمال برسند. تربیت از نگاه شهید مطهری: یعنی: پرورش دادن، توانایی ها و استعدادها ی درونی که بالقوه در یک شیء موجود است پروردن و به فعلیت در آوردن تنها در مورد جاندارها یعنی حیوانات و گیاهان و انسان صادق است و اگر در مورد غیر جاندار تربیت را مجازا به کار می بریم نه این باشد به مفهوم واقعی آن شیء را پرورش داده ایم.²

پرورش دادن به معنی شکوفا کردن استعدادهای درونی موجودات است و بنابراین تربیت باید پیرو و تابع فطرت باشد؛ یعنی پیرو و تابع طبیعت و سرشت شیء باشد. برای شکوفایی یک شیء باید کوشش کرد تا همان استعدادی که در آن هست ظهور کند، لکن اگر در یک شیء استعدادی نیست، بدیهی است چیزی که وجود ندارد و نیست نمی شود آن را پرورش داد. مثلاً در یک حیوان استعداد درس خواندن وجود ندارد به همین خاطر نمی توانیم به یک حیوان مثلاً ریاضیات یاد بدهیم که مسائل هندسه و حساب را حل کند؛ زیرا توانایی که در او وجود ندارد نمی شود پرورش داد.³

تربیت در اسلام از نیازهای اساسی و ابتدایی زندگی بشری است تربیت از گهواره تا گورجلوه جدایی ناپذیر زندگی بوده و انسان تنها در پرتو تربیت صحیح است که می تواند به عنوان موجودی اندیشه ورز و هدفمند به آرمانها و اهداف غایی خود دست یابد و قله رفیع سعادت خویش را فتح نماید از این جهت تربیت اسلامی برای انسان مسلمان ضرورتی دوچندان دارد زیرا انسانی که گردنبند مروارید بندگی و دینداری و طاعت خالق متعال را بر گردن آویخته جز در سایه تربیت صحیح اسلامی به قله افتخار عبودیت و تسلیم نائل نمی آید، چنین انسان مسلمانی برای پیمودن راه سعادت و بندگی نیاز به الگوهای مطمئن و محکم عملی دارد تا با راهنما قراردادن

⁶- کیومرثی، مبانی و اصول تربیت و تفاوت با تعلیمات دینی، ص ۱۹۰

¹- شهریار، تربیت کودک (برگرفته از آثار شهید مطهری)، ص ۶۷

²- پاک نهاد، تربیت فرزند، ص ۱۲۳

دیدگاه‌ها و سیره عملی آنان، راه صحیح بندگی و سعادت را بی‌پیماید و در این مسیر سریع‌تر گام نهد و به مقصد نائل آید. بنابراین تربیت از جایگاه مهمی در اسلام برخوردار است.^۱

انسان مدرن به خصوص نسل جدید، در اثر شبیخون فرهنگی و اجتماعی و تبلیغ بی‌دینی، بی‌اعتقادی، درگیر مسائل ابهام‌آمیز اخلاقی و روانی شده است. این گرفتاری‌ها بخاطر این است که انسان در عصر تجدد، حقیقت انسانی خویش آگاه نشده و یا از آن چشم پوشی کرده و نقطه آرامش خویش، یعنی ازباری تعالی و تعالیم او غافل شده است. تنها راه فرار از این گرفتاری‌ها رجوع به دین حق، کسب آگاهی و عمل به تعالیم و آموزه‌های آن است. اسلام به عنوان یک دین کامل و خاتمه‌دهنده می‌تواند در تعلیم و تربیت انسان و نجات او از مخاطرات پیش رو، نقش بنیادی و محوری اعمال نماید؛ از اینرو تربیت در اسلام از جایگاه ارزشمند و والایی برخوردار است.^۲

۳- آسیب‌شناسی نیاید‌های تربیتی

۳-۱- عقل‌گرایی

یکی از آسیب‌های تربیت از منظر اسلام عقل‌گرایی است که با عقل‌ورزی تفاوت دارد. منظور از عقل‌گرایی، افراط در باره وری است به این معنا که هر چیزی انصافی عقل بگذرد پذیرفتنی است از این زاویه عقل بر همه چیز تفوق دارد و درک حقایق هستی با چراغ عقل ممکن بوده و دیگر نیازی به وحی و پیامبران نیست.^۳

در این تصور برای عقل هیچ حد و حدودی نیست و عقل می‌تواند هر چیزی را تحلیل کرده و بر فراز حقیقتی بایستد، در حالیکه چنین تصویری نه با تربیت دینی سازگار است و نه با واقعیت عقل هماهنگ.^۴

عقل شاخصه‌های متعدد و آثار فراوانی دارد حتی گاهی شیطننت با عقل اشتباه می‌شود. امام علی (ع) می‌فرماید: «آن عقلی برای تو کافی است که راه‌های گمراهی را از راه سعادت برای تو واضح و روشن سازد، نه پیروی محض از عقل». تاکید نموده اند با استفاده از آن شاخه از عقل که مایه نجات انسان در دنیا و آخرت است و هدف اصلی از خلقت نیز همین می‌باشد.^۵ در استعانت از عقل چه به منزله عقل‌گرایی و چه عقل‌ورزی باید از عقل بیدار و روشنی که از اسارت هوای نفس

^۳ - خدامیان آرانی، تا خدا راهی نیست، ص ۹

^۱ - بهشتی، بایدها و نبایدها، ص ۶۳

^۲ - جمعی از نویسندگان، دانش اجتماعی ۲، ص ۱۰۱

^۳ - احمدی نژاد، آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت، ص ۳۴

^۴ - مکارم شیرازی، یکصد و پنجاه درس زندگی، ص ۸۳

^۵ - مهری نژاد؛ اصغری نژاد بلوچی؛ تربیت از دیدگاه معصومین (ع) و قرآن کریم، ص ۱۴۷

و تساهل گذاشته و از غلظت و خشونت می پرهیز تا تلاش ها ثمر دهد و کار سامان یابد. برای جلوگیری از آسیب خرافه و بدعت، حق باوری را راهکاری مناسب می دانند چون شناخت اهل حق و حقیقت و به تبع آن باور حق این امکان را به انسان می دهد که از باطل کناره گیری کند. آسیب عقل گرایی در مقابل آن سطحی نگری به طور جدی تربیت اسلامی را تهدید می نماید که راهکار موثر عقل ورزی ست، اگر انسان تربیت عقلانی یابد و اهل تعقل شود به ندای عقلش گوش فرا هدف و به وسیله عقل ورزی به آنچه که در نتیجه تعقل به آن دست می یابد عمل کند اهل سعادت می شود.

فهرست منابع

1. قرآن کریم
2. نهج البلاغه
3. ابراهیم زاده، عبدالله؛ پژوهشکده تحقیقات اسلام سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ دین پژوهی، قم: تحسین، نوبت دوم، ۱۳۸۳ هـ ش .
4. احمدی نژاد، عبدالله، آسیب شناسی تربیتی مهدویت، قم: مرکز تخصصی مهدویت ، چاپ اول، ۱۳۸۷ هـ ش.
5. اسماعیلی یزدی، عباد، فرهنگ اخلاق، تهران: دلیل ما، چاپ اول، ۱۳۹۰ هـ ش.
6. اکبری، محمود، احکام و شیوه های جذاب سازی، قم: انتشارات فتیان، چاپ چهارم، ۱۳۹۶ هـ ش .
7. امینی، نوروز؛ قریبی، علی؛ «آسیب شناسی تربیتی سطحی نگری در مواجهه با نمادهای دینی»، دوفصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، شماره ۱۴، بهار و تابستان ۱۳۹۹ هـ ش .
8. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه، چاپ هفدهم، ۱۳۸۶ هـ ش.
9. پاک نهاد، محسن، تربیت فرزند، تهران : انتشارات اندیشه بنان، چاپ اول ، ۱۳۹۵ هـ .

۱۰. جمعی از نویسندگان، دانش اجتماعی ۲، تهران: انتشارات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۸ ه. ش.
۱۱. چراغ چشم، عباس، «آسیب شناسی تربیتی دینی در مدارس»، کتاب نقد، شماره ۴۲، بهار ۱۳۸۶ ه. ش.
۱۲. حاجی ده آبادی، محمدعلی، آسیب شناسی تربیت دینی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۹۹ ه. ش.
۱۳. حسینخانی، هادی، «آسیب شناسی تربیت اخلاقی (تربیت تحمیلی)»، معرفت، شماره ۱۱۲، فروردین ۱۳۸۶ ه. ش.
۱۴. حسین زاده، اکرم، «آسیب شناسی تربیت اخلاقی»، کتاب نقد، شماره ۴۲، بهار ۱۳۸۶ ه. ش.
۱۵. حمید زاده، محمد صادق، «آسیب شناسی تربیت دینی با تاکید بر مفهوم دینداری»، فصلنامه دین و سیاست، شماره ۱۶، تابستان ۱۳۸۷ ه. ش.
۱۵. خاصی، فاطمه، آسیب شناسی دینداری در جامعه امروز ایران، ایلام: انتشارات جوهر حیات، چاپ اول، ۱۳۹۰ ه. ش.
۱۶. خدامیان آرانی، مهدی، تا خدا راهی نیست، قم: وثوق، چاپ اول، ۱۳۹۱ ه. ش.
۱۷. دلشاد تهرانی، مصطفی، رهنمای دین: آسیب شناسی دین و دینداری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات دریا، چاپ دوم، ۱۳۹۷ ه. ش.
۱۸. ———، مکتب مهر، تهران: انتشارات دریا، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه. ش.
۱۹. ———، سیری در تربیت اسلامی، تهران: انتشارات دریا، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۳ ه. ش.
۲۰. دهقان، اکبر، راه رشد، قم: انتشارات مرکز فرهنگی درس های از قرآن، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه. ش.

۲۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات الفاظ القرآن، ولدبگیری، جانگیر؛ آذربایجان
- غربی پیرانشهر: انتشارات آراس، چاپ دوم، ۱۳۹۶ هـ ش.
۲۲. رزاقی، هادی، اگر دیوارها فرو ریزند (بحثی درنسبت تساهل و تربیت)، معرفت، شماره ۳۲، بهمن و اسفند ۱۳۷۸ هـ ش.
۲۳. رضایی اصفهانی، محمد علی، پرسش ها و پاسخ های قرآنی، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۵ هـ ش.
۲۴. رضایی، محمد؛ مهدوی پارسا، حسین؛ آسیب شناسی روشهای تربیتی، مشهد: انتشارات قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۸۹ هـ ش.
۲۵. رودگر، محمد جواد، «تربیت دینی، آسیب ها و راه های درمان»، کتاب نقد، شماره ۴۲، بهار ۱۳۸۶ هـ ش.
۲۶. زاهدی مقدم، حسین؛ اناری برچلوئی، حمیدرضا؛ آسیب شناسی اخلاقی و تربیتی زندگی فردی از منظر اسلام، قم: اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۴۰۲ هـ ش.
۲۷. ستوده نیا، مجید، «تربیت دینی»، معرفت، شماره ۶۹، ۱۳۸۲ هـ ش.
۲۸. سهراب پور، همت، جوانان در طوفان غرایز، قم: مرکز انتشارات حوزه علمیه قم دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۷ هـ ش.
۲۹. شهرستانی، هبه الدین؛ اسلام و هیئت، خسروشاهی، هادی؛ قم: انتشارات بوستان کتاب، چاپ سوم، ۱۳۹۸ هـ ش.
۳۰. شهریاری، روح اله، تربیت کودک (برگرفته از آثار شهید مطهری)، قم: قدس، چاپ اول، ۱۴۰۰ هـ ش.
۳۱. غرویان، محسن، «آسیب شناسی تربیت دینی»، معرفت، شماره ۸۵، دی ۱۳۸۳ هـ ش.

۳۱. صفائی حائری، علی، تربیت کودک، قم: انتشارات لیلۃ القدر، چاپ اول، ۱۳۸۶ هـ ش

۳۲. قائمی مقدم، محمدرضا، روشهای آسیب زا در تربیت از منظر تربیت اسلامی، قم:

انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ ششم، ۱۳۹۸ هـ ش .

۳۳. کارگر، رحیم، تعلیم و تربیت در عصر ظهور، قم: بنیاد فرهنگی حصرت مهدی

موعود(عج)، چاپ اول، ۱۳۸۷ هـ ش.

۳۴. کشاورز، سوسن، «شاخص ها و آسیب های تربیت دینی»، دوفصلنامه تربیت اسلامی،

شماره ۶، بهار و تابستان ۱۳۸۷ هـ ش .

۳۵. کیومرثی، غلامعلی، مبانی و اصول تربیت و تفاوت با تعلیمات دینی، تهران: انتشارات

مدرسه، چاپ چهارم، ۱۳۸۹ هـ ش .

۳۶. مخلصی، عباس، زندگی دینی پیش از ظهور، نشریه حوزه، شماره ۵، ۱۳۷۴ هـ ش .

۳۷. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا، چاپ هیجدهم، ۱۳۷۰ هـ ش.

۳۸. مظاهری، حسین، تربیت فرزند از نظر اسلام، تهران: شرکت چاپ و نشرین الملل، چاپ

هیجدهم، ۱۳۹۶ هـ ش .

۳۹. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۶۳ هـ ش .

۴۰. مکارم شیرازی، ناصر، یکصد و پنجاه درس زندگی، قم: انتشارات نسل جوان، چاپ دوم،

۱۳۸۵ هـ ش.

۴۱. ———، تعلیم و تربیت در تفسیر نمونه، اسکندرلو، محمدجواد؛ قم: انتشارات علی

ابن

ابی طالب(ع)، چاپ اول، ۱۴۰۰ هـ ش .

۴۲. مهری نژاد، ابوالقاسم؛ اصغری نژاد بلوچی، پریسا؛ تربیت از دیدگاه معصومین(ع)

و قرآن کریم، تهران: انتشارات آوای نور، چاپ دوم، ۱۳۹۷ هـ ش .

۴۳. یوسفیان، نعمت اله ؛ الهامی نیا، علی اصغر؛ اخلاق اسلامی ،قم: سپاه پاسداران انقلاب

اسلامی، چاپ اول ، ۱۳۷۶ هـ ش .

۴۴. یوسفیان ، نعمت اله ، تربیت دینی فرزندان ، قم: انتشارات زمزم هدایت، چاپ اول ،

۱۳۸۶ هـ ش .